

วันปิยมหาราช

พระราชสุทธินิยมมงคล

D057

รวมรวมโดย พระราชสุทธินิยมมงคล

ความหมาย

วันปิยมหาราช หมายถึง วันสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงพัฒนาการศึกษา การทหาร การสื่อสาร การรถไฟ และทรงโปรดให้มีการเลิกทาส โดยมีได้มีการเสียเลือดเนื้อ

ความเป็นมา

เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นที่รักใคร่อย่างล้นเหลือของพสกนิกรทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ ตลอดทั่วขอบขัณฑสีมาปวงประชาราษฎร์ถือว่าพระองค์คือพระราชบิดาแห่งตนและประเทศชาติ รัฐบาลจึงประกาศให้วันที่ ๒๓ ตุลาคม เป็นวัน “ปิยมหาราช”

พระราชประวัติ

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ และสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี ประสูติเมื่อวันที่ ๒๐ กันยายน พ.ศ. ๒๓๙๖ พระนามเดิมว่า “สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายจุฬาลงกรณ์” เมื่อพระชนม์ ๙ พรรษาได้รับสถาปนาเป็นกรมหมื่นพิฆเนศวรสุรสังกาศ ต่อมาอีก ๔ ปี ได้เลื่อนเป็น “กรมขุนพินิตประชานาถ”

บรมราชาภิเษกครั้งแรกเมื่อวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๑๑ ทรงพระนามว่า “พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” เนื่องจากขณะนั้นมีพระชันษาเพียง ๑๖ ปี ยังไม่ทรงบรรลุนิติภาวะ สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ จึงเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน และสถาปนากรมหมื่นบวรวิชัย

ชาญพระโอรสองค์ใหญ่ของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นกรม
พระราชวังบวรวิชัยชาญพระมหาอุปราช

ระหว่างที่ สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เป็นผู้สำเร็จราชการอยู่นั้น
สมเด็จพระจุลจอมเกล้า ๙ ก็ทรงใช้เวลาศึกษาเล่าเรียนศิลปวิทยาเป็นอันมาก เช่น
โบราณราชประเพณี รัฐประศาสน์ โบราณคดี ภาษาบาลี ภาษาอังกฤษ วิชาปืนไฟ
วิชามวยปล้ำ วิชากระบี่กระบอง และวิชาวิศวกรรม ยิ่งกว่านั้นในตอนนี่ยังได้เสด็จ
ประพาสสิงคโปร์และชวา ๒ ครั้ง เสด็จประพาสอินเดีย ๑ ครั้ง การเสด็จประพาสนี้
มิใช่เพื่อสำราญพระราชหฤทัย แต่เพื่อทอดพระเนตรแบบแผนการปกครองที่ชาว
ยุโรปนำมาใช้ปกครองเมืองขึ้นของตนเพื่อจะได้นำมาแก้ไขการปกครองของไทย ให้
เหมาะสมแก่สมัยยิ่งขึ้น ตลอดจนการแต่งตัว การตัดผม การเข้าเฝ้าในพระราชฐาน
ก็ใช้ยืนและนั่งตามโอกาสสมควรไม่จำเป็นต้องหมอบคลานเหมือนแต่ก่อน

เมื่อมีพระชนมายุใกล้บรรลุนิติภาวะจึงได้เสด็จออกทรงผนวชเป็นภิกษุ เมื่อ
วันที่ ๑๕ กันยายน พ.ศ.๒๔๑๖ และลาผนวช เมื่อวันที่ ๑๑ ตุลาคม พ.ศ.๒๔๑๖
แล้วโปรดให้มีการราชาภิเษกอีกครั้งหนึ่ง เมื่อวันที่ ๑๖ ตุลาคม พ.ศ.๒๔๑๖ เพื่อ
แสดงให้ประชาชนและชาวต่างประเทศทราบว่าพระองค์ทรงรับผิดชอบในการ
ปกครองบ้านเมืองด้วยพระองค์เองแล้ว

พระราชกรณียกิจที่สำคัญ

๑. **การเลิกทาส** พระราชกรณียกิจอันสำคัญยิ่ง ที่ทำให้พระองค์ทรง
ได้รับพระสมัญญาว่า “สมเด็จพระปิยมหาราช” ก็คือ “การเลิกทาส”

สมัยที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า ๙ เสด็จขึ้นเสวยราชสมบัตินั้น
ประเทศไทยมีทาสเป็นจำนวนกว่าหนึ่งในสามของพลเมืองของประเทศ เพราะเหตุว่า
ลูกทาสในเรือนเบี้ยได้มีสืบต่อกันเรื่อยมาไม่มีที่สิ้นสุด และเป็นทาสกันตลอดชีวิต พ่อ
แม่เป็นทาสแล้ว ลูกที่เกิดจากพ่อแม่ที่เป็นทาสก็ตกเป็นทาสอีกต่อ ๆ กันเรื่อยไป

กฎหมายที่ใช้กันอยู่ในเวลานั้น ตีราคาลูกทาสในเรือนเบี้ย ชาย ๑๔ ตำลึง หญิง ๑๒ ตำลึง แล้วไม่มีการลด ต้องเป็นทาสไปจนกระทั่งชายอายุ ๔๐ หญิงอายุ ๓๐ จึงมีการลดบ้าง คำนวนการลดนี้ อายุทาสถึง ๑๐๐ ปี ก็ยังมีค่าตัวอยู่ คือชาย ๑ ตำลึง หญิง ๓ บาท แปลว่าผู้ที่เกิดในเรือนเบี้ย ถ้าไม่มีเงินมาไถ่ตัวเองแล้ว ก็ต้องเป็นทาสไปตลอดชีวิต

ในการนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ได้ตราพระราชบัญญัติขึ้น เมื่อวันที่ ๒๑ สิงหาคม พ.ศ.๒๔๑๗ ให้มีผลย้อนหลังไปถึงปีที่พระองค์เสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติ จึงมีบัญญัติว่า ลูกทาสซึ่งเกิดเมื่อปีมะโรง พ.ศ.๒๔๑๑ ให้มีสิทธิได้ลดค่าตัวทุกปี โดยกำหนดว่า เมื่อแรกเกิดชายมีค่าตัว ๘ ตำลึง หญิงมีค่าตัว ๗ ตำลึง เมื่อลดค่าตัวไปทุกปีแล้ว พอครบอายุ ๒๑ ปีก็ให้ขาดจากความเป็นทาสทั้งชายและหญิง

พอถึงปี ๒๔๔๘ ก็ได้ออกพระราชบัญญัติเลิกทาสที่แท้จริงขึ้น เรียกว่า “พระราชบัญญัติทาส ร.ศ.๑๒๔” (พ.ศ.๒๔๔๘) เลิกเรื่องลูกทาสในเรือนเบี้ยอย่างเด็ดขาด เด็กที่เกิดจากทาส ไม่เป็นทาสอีกต่อไป การซื้อขายทาสเป็นโทษทางอาญา ส่วนผู้ที่เป็นทาสอยู่แล้วให้นายเงินลดค่าตัวให้เดือนละ ๔ บาท จนกว่าจะหมด

๒. การปฏิรูประเบียบบริหารราชการ การบริหารแผ่นดินในต้นรัตนโกสินทร์นั้น คงดำเนินตามแบบที่ได้ทำมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ผิดแต่ว่ามีกรมต่าง ๆ เพิ่มขึ้นบ้าง แต่หลักของการบริหารนั้น คงมีอัครมหาเสนาบดี ๒ ตำแหน่ง คือ สมุหนายก ว่าการฝ่ายทหาร, สมุหนายก ว่าการพลเรือน ซึ่งแบ่งออกเป็นกรมเมืองหรือกรมนครบาล กรมวัง กรมคลัง และกรมนา

ครั้นถึงรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงบรรลุนิติภาวะเสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติด้วยพระองค์เองเมื่อ พ.ศ.๒๔๑๖ นั้น เนื่องจากพระองค์ได้เสด็จต่างประเทศดูแบบแผนการปกครองที่ชาวยุโรป นำมาใช้ในสิงคโปร์ ชวา และอินเดียแล้ว ทรงพระราชปรารภว่า สมควรจะได้วางระเบียบบริหารราชการบริหารส่วนกลางเสียใหม่ตามแบบอย่างอารยประเทศ โดยจัดจำแนกราชการเป็น

กรมกองต่าง ๆ มีหน้าที่เป็นหมวดเหล่า ไม่ก้าวกำยกัน ดังนั้นใน พ.ศ.๒๔๑๘ พระองค์จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แยกกระทรวงพระคลังออกจากกรมท่าหรือต่างประเทศ และตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ทำหน้าที่เก็บรายได้ของแผ่นดินทุกแผนกขึ้นเป็นครั้งแรก

ต่อจากนั้น ก็ได้ทรงปรับปรุงหน้าที่ของกรมต่าง ๆ ที่มีอยู่แต่เดิมให้เป็นระเบียบเรียบร้อยโดยรวมกรมต่าง ๆ ที่มีอยู่มากมายเวลานั้นเข้าเป็นกระทรวงกระทรวงหนึ่ง ๆ ก็มีหน้าที่อย่างหนึ่ง หรือหลายอย่างพอเหมาะสม

กระทรวงซึ่งมีอยู่ในตอนแรก ๆ เริ่มแถลงราชสมบัตินั้นเพียง ๖ กระทรวง คือ

๑. **กระทรวงมหาดไทย** มีหน้าที่ปกครองหัวเมืองฝ่ายเหนือ
๒. **กระทรวงกลาโหม** มีหน้าที่ปกครองหัวเมืองฝ่ายใต้ และการทหารบก ทหารเรือ
๓. **กระทรวงนครบาล** มีหน้าที่บังคับบัญชาการรักษาพระนคร คือ ปกครองมณฑลกรุงเทพฯ ฯ
๔. **กระทรวงวัง** มีหน้าที่บังคับบัญชาการในพระบรมมหาราชวัง
๕. **กระทรวงการคลัง** มีหน้าที่จัดการอันเกี่ยวข้องกับต่างประเทศ และการพระคลัง
๖. **กระทรวงเกษตรธิการ** มีหน้าที่จัดการไร่นา

เพื่อให้เหมาะสมกับสมัย จึงได้เปลี่ยนแปลงหน้าที่ของกระทรวงบางกระทรวง และเพิ่มอีก ๔ กระทรวง รวมเป็น ๑๐ กระทรวง คือ

๑) **กระทรวงการต่างประเทศ** แบ่งหน้าที่มาจากกระทรวงการคลังเก่า มีหน้าที่ตั้งราชทูตไปประจำสำนักต่างประเทศ เนื่องจากเวลานั้นชาวยุโรปได้ตั้งกงสุลเข้ามาประจำอยู่ในกรุงเทพฯ ฯ บ้างแล้ว สมเด็จพระยาเทววงศ์วโรปการเป็นเสนาบดีกระทรวงนี้พระองค์แรก และใช้พระราชวังสราญรมย์เป็นสำนักงาน

เริ่มระเบียบร่างเขียนและเก็บจดหมายราชการ ตลอดจนมีข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยมาทำงานตามเวลา ซึ่งนับเป็นแบบแผนให้กระทรวงอื่น ๆ ทำตามต่อมา

๒) **กระทรวงยุติธรรม** แต่ก่อนการพิจารณาพิพากษาคดีไม่ได้รวมอยู่ในกรมเดียวกัน และไม่ได้รับคำสั่งจากผู้บังคับบัญชาคนเดียวกัน เป็นเหตุให้วิธีพิจารณาพิพากษาไม่เหมือนกัน ต่างกระทรวงต่างตัดสิน จึงโปรด ฯ ให้รวมผู้พิพากษา ตั้งเป็นกระทรวงยุติธรรมขึ้น

๓) **กระทรวงโยธาธิการ** รวบรวมการโยธาจากกระทรวงต่าง ๆ มาไว้ที่เดียวกัน และให้กรมไปรษณีย์โทรเลข และกรมรถไฟรวมอยู่ในกระทรวงนี้ด้วย

๔) **กระทรวงธรรมการ** แยกกรมธรรมการและสังฆการีจากกระทรวงมหาดไทย เอามารวมกับกรมศึกษาธิการ ตั้งขึ้นเป็นกระทรวงธรรมการมีหน้าที่ตั้งโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ฝึกหัดบุคคลให้เป็นครู สอนวิชาตามวิธีของชาวยุโรป เรียบเรียงตำราเรียน และตั้งโรงเรียนขึ้นทั่วราชอาณาจักร

ทั้งนี้ได้ทรงเริ่มจัดการตำแหน่งหน้าที่ราชการดังกล่าวตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๑ จัดให้มีเสนาบดีสภา มีสมาชิกเป็นหัวหน้ากระทรวง ๑๐ นาย และหัวหน้ากรมยุทธานธิการ กับกรมราชเลขาธิการ ซึ่งมีฐานะเท่ากระทรวงก็ได้เข้านั่งในสภาด้วยรวมเป็น ๑๒ นาย พระองค์ทรงเป็นประธานมา ๓ ปีเศษ

แต่เดิมเสนาบดีมีฐานะต่าง ๆ กัน แบ่งเป็น ๓ คือ เสนาบดีมหาดไทยกับกลาโหมมีฐานะเป็นอัครมหาเสนาบดี เสนาบดีนครบาล พระคลังและเกษตรราชการมีฐานะเป็นจตุสดมภ์ เสนาบดีการต่างประเทศ ยุติธรรม ธรรมการและโยธาธิการเรียกกันว่า เสนาบดีตำแหน่งใหม่ ครั้นเมื่อมีประกาศ เมื่อวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๓๕ จึงเรียกเสนาบดีเหมือนกันหมด ไม่เรียกอัครเสนาบดีและจตุสดมภ์อีกต่อไป

๓. **การศึกษา** ในรัชกาลนี้ได้โปรดให้ขยายการศึกษาขึ้นเป็นอันมากใน พ.ศ. ๒๔๑๔ ได้โปรดให้จัดตั้งโรงเรียนหลวงขึ้นในพระบรมมหาราชวัง แล้วมีหมายประกาศชักชวนพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการให้ส่งบุตรหลานเข้าเรียน โรงเรียนภาษาไทยนี้ โปรดให้พระยาตรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารียงกูร) เป็นอาจารย์ใหญ่

ต่อมาตั้งโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษขึ้นอีกโรงเรียนหนึ่ง ให้นายยอช แปดเตอร์สัน เป็นอาจารย์ใหญ่ โรงเรียนทั้งสองนี้ขึ้นอยู่ในกรมทหารมหาดเล็ก

ต่อมาโปรดให้ตั้งโรงเรียนหลวงสำหรับราษฎรขึ้นและจัดตั้งขึ้นตามวัดต่างๆ ตามประเพณีนิยมของราษฎร โรงเรียนหลวงนี้ได้จัดตั้งขึ้นที่ “วัดมหรณพาราม” เป็นแห่งแรก แล้วจึงแพร่หลายออกไปตามหัวเมืองทั่ว ๆ ไป โปรดให้ตั้งกรมศึกษาธิการ ขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๒๘ และจัดให้มีการสอบไล่ครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๔๓๑ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๓๓ ได้มีการปฏิวัติแบบเรียน โดยให้เลิกสอนตามแบบเรียน ๖ กลุ่ม มีมูลบทบรรพกิจเป็นต้น ของพระยาศรีสุนทรโวหาร มาใช้แบบเรียนเร็วของกรมพระยาดำรงราชานุภาพแทน ในที่สุดได้โปรดให้จัดตั้งกระทรวงธรรมการขึ้น จัดการศึกษาและการศาสนาขึ้น เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๓๕ การศึกษาก็เจริญก้าวหน้าสืบมาโดยลำดับ

๔. **การศาล** แต่เดิมมากกรมต่าง ๆ ต่างมีศาลของตนเองสำหรับพิจารณาคดี ที่คนในกรมของตนเกิดกรณีพิพาทกันขึ้น แต่ศาลนี้ก็กันไปอย่างยุ่งเหยิง ไม่เป็นระเบียบ ใน พ.ศ. ๒๔๓๔ จึงได้ตั้งกระทรวงยุติธรรมขึ้น เพื่อรวบรวมศาลต่าง ๆ ให้มาขึ้นอยู่ในกระทรวงเดียวกัน นอกจากนั้นในการพิจารณาสอบสวนคดี ก็ใช้วิธีจารีตนครบาล คือ ทำทารุณต่อผู้ต้องหา เพื่อให้รับสารภาพ เช่น บีบขมับ ตอกเล็บ เสียนหลัง และทรมานแบบอื่น ๆ เป็นธรรมดาอยู่เองที่ผู้ต้องหาทนไม่ไหว ก็จำต้องสารภาพ จึงได้ตราพระราชบัญญัติขึ้น ใช้วิธีพิจารณาหลักฐานจากพยานบุคคลหรือเอกสาร ส่วนการสอบสวนแบบจารีตนครบาลนั้นให้ยกเลิก

ได้จัดตั้งศาลปรีศภาขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ ต่อมาได้จัดตั้งศาลมณฑลขึ้น โดยตั้งที่มณฑลอยุธยาเป็นมณฑลแรก และขยายต่อไปครบทุกมณฑล

๕. **การคมนาคม** ได้โปรดให้สร้างถนนและสะพานขึ้นเป็นอันมาก ได้โปรดเกล้าฯ ให้ขยายถนนบำรุงเมือง ถนนที่ทรงสร้างใหม่ คือ ถนนเยาวราช ถนนราชดำเนินกลาง ถนนราชดำเนินนอก ถนนดินสอ ถนนบูรพา ถนนอนุสาวรีย์ เป็นต้น ในพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาปีหนึ่ง ๆ ทรงสละพระราชทรัพย์สร้างสะพานขึ้น ซึ่งมีคำว่า “เฉลิม” นำหน้า เช่น สะพานเฉลิมศรี สะพานเฉลิมสวรรค์ สะพาน

อื่น ๆ ที่สำคัญทรงสร้างขึ้น เช่น สะพานมัฆวานรังสรรค์ สะพานเทวกรรมรังรักษ์ โปรดให้ขุดคลองต่าง ๆ เพื่อใช้เป็นแนวทางคมนาคม และส่งเสริมการเพาะปลูก

ใน พ.ศ.๒๔๓๓ โปรดให้สร้างทางรถไฟตั้งแต่กรุงเทพ ฯ ถึงจังหวัด นครราชสีมา ทรงเปิดทางตอนแรกตั้งแต่กรุงเทพ ฯ ถึงอยุธยา ก่อน ใน พ.ศ.๒๔๓๙ สายต่อ ๆ ไปที่โปรดให้สร้างขึ้นในภายหลังคือ สายเพชรบุรี สายฉะเชิงเทรา สายเหนือเปิดใช้ถึงชุมทางบ้านดารา จังหวัดอุตรดิตถ์ ให้สัมปทานเดินรถรางและรถไฟ ในกรุงเทพ ฯ สมุทรปราการ กับริไฟในแขวงพระพุทธรบาท ตลอดจนจัดการเดินรถไฟระหว่างกรุงเทพ ฯ กับสมุทรสงคราม

การไปรษณีย์ โปรดให้เริ่มจัดขึ้นในปี พ.ศ.๒๔๒๔ รวมอยู่ในกรมโทรเลข ซึ่งได้จัดขึ้นตั้งแต่ พ.ศ.๒๔๑๒ โทรเลขสายแรกที่สุด คือ ระหว่างจังหวัดพระนครกับ จังหวัดสมุทรปราการ

๖. **การสุขาภิบาล** ในส่วนการบำรุงความสุขของพลเมืองนั้น ได้ทรงตั้ง กรรมการขึ้นคณะหนึ่ง เพื่อดูแลจัดตั้งโรงพยาบาลขึ้นหลายแห่ง เช่น ศิริราชพยาบาล โรงพยาบาลบางรัก โรงพยาบาลโรคจิต และโรงเรียนเด็ก นอกจากนี้ได้ส่งแพทย์ออก เทียบปลูกฝีป้องกันไข้ทรพิษและป้องกันอหิวาตกโรค โดยไม่คิดมูลค่า ใน พ.ศ. ๒๔๓๖ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินี จัดสร้าง “สภาอุณาโลมแดง” ขึ้น ต่อมา ได้เปลี่ยนเป็น “สภากาชาดไทย” ต่อมาสภาได้จัดตั้งโรงพยาบาลขึ้น แต่ยังไม่ทันเสร็จ มาเสร็จในรัชกาลที่ ๖ พระราชทานนามว่า “โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์” ใน พ.ศ. ๒๔๕๗

ใน พ.ศ.๒๔๔๖ ได้ทรงจ้างช่างฝรั่งเศสเป็นนายช่างสุขาภิบาล จัดหาน้ำ สะอาดให้ชาวพระนครบริโภค แต่การนี้มาสำเร็จในรัชกาลที่ ๖ พระราชทานนามว่า “การประปา” หนึ่งในปีเดียวกันนั้น โปรดเกล้า ฯ ให้จัดตั้ง “โอสถสภา” ขึ้น จัดทำยา ตำราหลวงส่งไปจำหน่ายตามหัวเมืองในราคาถูกลง

การสงครามและการเสียดินแดน

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แม้จะได้ทรงเปลี่ยนแปลงการบริหารราชการประเทศในลักษณะที่เรียกกันว่า “พลิกแผ่นดิน” หรือ “ปฏิวัติ” ก็ตาม แต่ในด้านการเกี่ยวข้องกับชาวตะวันตกซึ่งได้ยื่นมือเข้ามาต้องการดินแดนของเรา ตั้งแต่ปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ นั้น ได้ทำให้เราต้องเสียดินแดนต่าง ๆ ไปในรัชกาลนี้อย่างมากมายและเป็นการเสียจนครั้งสุดท้าย ซึ่งการเสียแต่ละครั้งนั้น หากจะนำมากล่าวโดยยืดยาวก็เกินความจำเป็น ฉะนั้นจึงจะนำมากล่าวเฉพาะดินแดนที่เราเสียไปเท่านั้น ดินแดนที่เราเสียไปเพราะถูกข่มเหงรังแกจากฝรั่งเศส มีหลายคราวด้วยกัน คือ

๑. พ.ศ.๒๔๓๑ เสียแคว้นสิบสองจุไทย และหัวพันทั้งห้าทั้งหก คิดเป็นเนื้อที่ประมาณ ๘๗,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร

๒. พ.ศ.๒๔๓๖ (ร.ศ.๑๑๒) เสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ตลอดจนถึงเกาะต่าง ๆ ในลำน้ำโขง คิดเป็นเนื้อที่ประมาณ ๑๔๓,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร ทั้งยังต้องเสียเงินค่าปรับเป็นเงิน ๒ ล้านฟรังก์ (คิดตามอัตราแลกเปลี่ยนเงินในเวลานั้น ประมาณ ๑ ล้านบาท) และต้องถอนทหารจากชายแดนทั้งหมดและฝรั่งเศสยึดจันทบุรีไว้เป็นการชำระหนี้

๓. ในปี พ.ศ.๒๔๔๗ ไทยต้องเสียดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขง ตรงข้ามหลวงพระบาง และตรงข้ามปากเซให้แก่ฝรั่งเศสอีก คิดเป็นเนื้อที่ประมาณ ๑๒,๕๐๐ ตารางกิโลเมตร ทั้งนี้เนื่องจากฝรั่งเศสไม่ยอมถอนทหารจากจันทบุรี เมื่อเสียดินแดนนี้แล้วฝรั่งเศสก็ถอนทหารออกจากจันทบุรี แต่ไปยึดเมืองตราดไว้อีก โดยหาเหตุผลอันใดมิได้

๔. เพื่อที่จะให้ฝรั่งเศสไปจากเมืองตราด ไทยต้องเสียสละ พระตะบอง เสียมราชู ศรีโสภณ ซึ่งไทยได้มาอย่างเด็ดขาดตั้งแต่ พ.ศ.๒๓๕๒ ให้แก่ฝรั่งเศส โดยสัญญาลงวันที่ ๒๓ มีนาคม พ.ศ.๒๔๔๙ ฝรั่งเศสยอมคืนเมืองด่านซ้าย เมืองตราด และเกาะทั้งหลาย ซึ่งอยู่ใต้แหลมสิงห์ลงไปจนถึงเกาะกูดให้แก่ไทย รวมดินแดนที่เสียไปครั้งนี้เป็นเนื้อที่ประมาณ ๕๑,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร

แต่การเสียดินแดนคราวสุดท้ายนี้ไทยก็ได้ประโยชน์อยู่บ้าง คือฝรั่งเศสยอมยกเลิกสิทธิสภาพนอกอาณาเขตยอมให้ศาลไทยมีสิทธิที่จะชำระคดีใด ๆ ที่เกิดขึ้นแก่ชาวฝรั่งเศส และคนในบังคับฝรั่งเศสได้หาไปขึ้นศาลกงสุลเช่นแต่ก่อนไม่

ส่วนทางด้านอังกฤษนั้น ปรากฏว่าเขตแดนระหว่างมลายู ซึ่งเป็นของอังกฤษกับไทยยังหาปักปันกันโดยครุไม่ตลอดมาจนถึงปี พ.ศ.๒๔๔๑ ประเทศไทยได้เปิดการเจรจากับรัฐบาลอังกฤษ รวมถึงเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขตด้วย ใน พ.ศ. ๒๔๕๔ อังกฤษจึงยอมตกลงให้ชาวอังกฤษ หรือคนในบังคับอังกฤษมาขึ้นศาลไทย และยอมให้ไทยกู้เงินจากอังกฤษทางรัฐบาลสหรัฐอเมริกา เพื่อนำมาใช้สร้างทางรถไฟสายใต้จากกรุงเทพ ฯ ถึงสิงคโปร์ เพื่อตอบแทนประโยชน์ที่อังกฤษเอื้อเฟื้อ ทางฝ่ายไทยยอมยกกรรมสิทธิ์ที่ดิน ตรังกานูและไทยบุรี ให้แก่สหรัฐอเมริกาของอังกฤษ

การเสด็จประพาส การเสด็จประพาสเป็นพระราชกรณียกิจที่สำคัญอันหนึ่งของ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังที่กล่าวมาแล้วว่า ระหว่างที่ยังมีผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์นั้นก็เสด็จประพาสชวา และอินเดีย เพื่อดูแบบอย่างการปกครองที่ชาวยุโรป นำมาใช้ในเมืองขึ้น เพื่อนำมาแก้ไขดัดแปลงใช้ในประเทศของเราบ้าง และการก็เป็นไปสมดังที่พระองค์ได้ทรงคาดการณ์ไว้ เพราะได้นำเอาวิธีการปกครองในดินแดนนั้น ๆ มาใช้ปรับปรุงระเบียบการบริหารอันเก่าแก่ล้ำสมัยของเรา ซึ่งใช้กันมาตั้ง ๔๐๐ ปีเศษแล้ว

เมื่อได้เกิดกรณีพิพาทกับฝรั่งเศสแล้ว ก็ได้เสด็จประพาสยุโรป ๒ ครั้ง ในปี พ.ศ.๒๔๔๐ ครั้งหนึ่ง และในปี พ.ศ.๒๔๕๐ อีกครั้งหนึ่ง ทั้งนี้เพื่อเชื่อมสัมพันธ์ไมตรีกับประเทศต่าง ๆ ในยุโรป ตลอดจนประเทศฝรั่งเศสด้วย

ในการเสด็จประพาสทวีปยุโรปครั้งแรก เมื่อ พ.ศ.๒๔๔๐ ได้มีกระแสพระราชปรารภมีข้อความตอนหนึ่งว่า พระองค์ได้เสด็จไปนอกพระราชอาณาเขตหลายครั้งคือ เสด็จประพาสอินเดีย พม่ารามัญ ชวาและแหลมมลายู หลายครั้ง ได้ทรงเล็งเห็นเอาแบบแผนขนบธรรมเนียมอันดีในดินแดนเหล่านั้นมาปรับปรุงในประเทศให้เจริญขึ้นแล้วหลายอย่าง แม้เมืองเหล่านั้นเป็นเพียงแต่เมืองขึ้นของมหาประเทศใน

ทวีปยุโรป ถ้าได้เสด็จถึงมหาประเทศเหล่านั้นเองประโยชน์ย่อมจะมีขึ้นอีกหลายเท่า ทั้งจะได้ทรงวิสาสะคุ้นเคยกับพระมหากษัตริย์ และรัฐบาลของประเทศน้อยใหญ่ใน ยุโรปด้วย เป็นทางส่งเสริมทางไมตรีให้ดีขึ้นกว่าแต่ก่อน จึงได้ทรงกำหนดเสด็จพระราชดำเนินในวันที่ ๗ เมษายน ร.ศ.๑๑๖ (พ.ศ.๒๔๔๐) มีกำหนดเวลาประมาณ ๙ เดือน

การเสด็จประพาสต่างประเทศ ในขณะที่เสวยราชสมบัติระยะไกลเป็นเวลา เช่นนั้น นับเป็นครั้งแรกจึงได้ทรงออกพระราชกำหนด ตั้งผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน รักษาพระนคร ซึ่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดินครั้งแรกนี้ ได้แก่สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรีพระบรมราชินีนาถ (ซึ่งต่อมาได้รับสถาปนาเป็น สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชเทวี) ซึ่งครั้งนั้นทรงเป็นพระราชชนนีของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมาร (พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖) กับทรงตั้งที่ปรึกษาล้วนแต่เป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอชั้นผู้ใหญ่ ๔ พระองค์ คือพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมี กรมพระจักรพรรดิพงษ์ ๑ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช ๑ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ ๑ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ๑ กับมีข้าราชการชาวต่างประเทศ ซึ่งจ้างมารับราชการในประเทศไทยครั้งนั้น คือ โรลังค์มินส์ ชาวเบลเยียม ซึ่งได้บรรดาศักดิ์เป็น เจ้าพระยาอภัยราชา ร่วมด้วยอีก ๑ ท่าน

ในการเสด็จประพาสครั้งแรกนี้ ได้ทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงสมเด็จพระราชินีนาถ ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินตลอดระยะทาง พระราชหัตถเลขานี้ต่อมาได้รวมเป็นหนังสือเล่มชื่อ พระราชนิพนธ์เรื่องไกลบ้าน ให้ความรู้เกี่ยวแก่สถานที่ต่าง ๆ ที่เสด็จไปอย่างมากมาย

ส่วนการเสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ ๒ นั้น สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเสด็จกลับแล้ว จึงทรงเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์

ส่วนภายในประเทศ ก็ทรงถือว่าการเสด็จประพาสในที่ต่าง ๆ เป็นเหตุให้รู้สารทุกข์สุขดิบของราษฎรเป็นอย่างดี พระองค์จึงได้ทรงปลอมแปลงพระองค์ไปกับ

เจ้านายและข้าราชการ ไปโดยเรือมาดแจวไปตามแม่น้ำลำคลองต่าง ๆ แวะเยี่ยมเยียนตามบ้านราษฎร ซึ่งเรียกกันว่า “ประพาสต้น” ประพาสต้นนี้ได้เสด็จ ๒ ครั้ง คือ ในปี พ.ศ.๒๔๔๗ ครั้งหนึ่ง และในปี พ.ศ.๒๔๔๙ อีกครั้งหนึ่ง

การศาสนา ในด้านศาสนานั้นพระองค์มิได้ทรงละเลย ทรงเป็นองค์ศาสนูปถัมภกโดยแท้จริงในด้านพระพุทธศาสนา นั้น นอกจากจะทรงบรรพชาเป็นสามเณรและทรงอุปสมบทด้วยแล้ว ยังให้ความอุปถัมภ์สงฆ์ ๒ นิกาย ดังเช่น สมเด็จพระราชาธิบดี ในปี พ.ศ.๒๔๔๕ ให้ตราพระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ เป็นการวางระเบียบสงฆ์มณฑลให้เป็นระเบียบทั่วราชอาณาจักร ให้กระทรวงธรรมการมีหน้าที่ควบคุมการศาสนา ทรงอาราธนาพระราชอาคันตุกะให้ส่งคายนาคพระไตรปิฎกแล้วพิมพ์เป็นอักษรไทยชุดละ ๓๙ เล่ม จำนวน ๑,๐๐๐ ชุด แจกไปตามพระอารามต่าง ๆ ถึงต่างประเทศด้วย ใน พ.ศ.๒๔๔๒ ทรงปฏิสังขรณ์วัดเบญจมบพิตร แล้วจำลองพระพุทธชินราชที่จังหวัดพิษณุโลกมาประดิษฐานไว้ในวัดนี้ ทรงปฏิสังขรณ์วัดหลายวัด สร้างพระอารามหลายพระอาราม เช่น วัดราชบพิตร วัดเทพศิรินทราวาส วัดนิเวศน์ธรรมประวัติ (บางปะอิน) เป็นต้น

ส่วนศาสนาอื่น ก็ทรงให้ความอุปถัมภ์ตามสมควร เช่น สละพระราชทรัพย์สร้างสุเหร่าแขก พระราชทานเงินแก่คณะมิชชันนารี และพระราชทานที่ดินให้สร้างโบสถ์ที่ริมถนนสาทร

การวรรณคดี ในด้านวรรณคดีนั้น ในรัชกาลนี้ก็มีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมราวกับปฏิวัติ คือ ประชาชนหันมานิยมการประพันธ์แบบร้อยแก้ว ส่วนคำประพันธ์แบบโคลงฉันทกาพย์กลอนนั้น เสื่อมความนิยมลงไป หนังสือต่าง ๆ ก็ได้รับการเผยแพร่ยิ่งกว่าสมัยก่อน เพราะเนื่องจากมีโรงพิมพ์หนังสือเล่มหนึ่ง ๆ ได้จำนวนมาก ไม่ต้องคัดลอกเหมือนสมัยก่อน ๆ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงเป็นนักประพันธ์ ซึ่งมีความชำนาญทั้งทางร้อยแก้วและร้อยกรอง เช่น ไกลบ้าน ลิลิตนิทราชาคริต เงาะป่า พระราชพิธีสิบสองเดือน เป็นต้น พระราชนิพนธ์เล่มหลังนี้ได้รับการยกย่องจากวรรณคดีสโมสรว่า เป็นยอดความเรียงประเภทคำอธิบาย

พระราชานุญาต

พระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น มีมากมายเกินกว่าที่จะกล่าวในที่นี้ ที่กล่าวมานั้นยกมากล่าวเฉพาะที่สำคัญ ๆ รัชสมัยของพระองค์ เป็นรัชสมัยแห่งการปฏิวัติแทบจะทุกทาง เหตุนี้ประชาชนจึงพร้อมใจกันเรียกรังเงินสร้างอนุสาวรีย์อย่างใดอย่างหนึ่งไว้เพื่อเป็นอนุสรณ์ถึงพระองค์ บังเอิญประจวบเหมาะกับพระองค์เสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ ๒ เมื่อ พ.ศ.๒๔๕๐ ทรงพอพระทัยพระบรมรูปหล่อของพระเจ้าหลุยส์จึงขอให้พระองค์ไปประทับนั่งให้ชาวฝรั่งเศสปั้น แล้วหล่อส่งเข้ามาในประเทศไทย โปรดให้ประดิษฐานไว้ ณ พระลานหน้าพระราชวังดุสิต ทรงประกอบพระราชพิธีเปิดพระบรมรูปนี้ในวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๔๕๑

พระบรมรูปทรงม้านี้ ขนาดทั้งพระบรมรูปและม้า ทรงทำโตกว่าของจริงเล็กน้อย โดยหล่อด้วยโลหะชนิดทองบรอนซ์ พระบรมรูปประดิษฐานบนแท่นหินอ่อนอันเป็นแท่นรองสูงประมาณ ๖ เมตร กว้าง ๒ เมตรครึ่ง ยาว ๕ เมตร

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์บดีมหาดไทยมหามงกุฎ บวรราชธานีอรัญญิตมพงษบริพัตร วรชาติราชินิกโรดม จาตุรันตบรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ บรมธรรมมิกมหาราชธิดราช บรมนาถบพิตร พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จดำรงราชสมบัติมาถึง ๔๒ ปีเต็มบริบูรณ์ เป็นรัชสมัยที่ยืนนานยิ่งกว่าสมเด็จพระมหาราชธิดราชแห่งสยามประเทศในอดีตกาล

พระองค์องค์ด้วยพระราชกฤษฎีกาเป็นอันอภัยภูมิมิบาลบรมบพิตรเสด็จสถิตในสัจธรรมอันมั่นคงมิหวั่นไหว ทรงอธิษฐานพระราชหฤทัยในทางที่จะทำนุบำรุงพระราชอาณาจักรให้สถิตสถาพรและให้เกิดความสามัคคีสโมสร เจริญสุขสำราญทั่วไปในเอนกนิกร ประชาชาติเป็นเบื้องหน้า พระราชจรรยาทรงพระสุมุขปรีชาสามารถสอดส่องวินิจฉัย ในคุณโทษแห่งประเพณีเมือง ทรงปลดเปลื้องโทษนำประโยชน์มาบัญญัติ โดยปฏิบัติพระองค์ทรงนำหน้า ชักจูงประชาชน ให้ดำเนินตามในทางที่งามดีมีประโยชน์เป็นแก่นสาร พระองค์ทรงทำให้ความสุขสำราญแห่ง

พระราชกรณียกิจสำเร็จได้ ด้วยอาศัยดำเนินอยู่เบื้องหน้าในพระวิริยะและพระขันติคุณอัน
แรงกล้า ทรงอาญาในพระราชกรณียกิจ มิได้ย่อท้อต่อความลำบากยากเข็ญ มิได้
เห็นข้อขัดข้องอันเป็นข้อควรขยาด แม้ประโยชน์และความสุขในส่วนพระองค์ ก็
อาจจะสละแลกความสุขสำราญพระราชทานไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินได้ โดยทรงพระกรุณา
ปราณี พระองค์คือบูรพการีของราษฎร เพราะเหตุเหล่านี้แผ่นดินของพระองค์จึงยัง
ด้วยความสถาพรรุ่งเรืองงาม มหาชนชาวสยามถึงความสุขเกษมล้วนดีดั่งสมัยที่ได้
ปรากฏมา พระองค์จึงเป็นปิตุมาหาราช ที่รักของมหาชนทั่วไป

ครั้นบรรลุลูกกษัตริย์สมัย รัชสมัยลลิตาภิเศก สัมพัจฉรกาล พระราชวงศานุ
วงศ์ เสนาแม่ทัพราชบริพาร พร้อมด้วยสมณพราหมณ์ อาณาประชาราษฎร์ชาวสยาม
ประเทศทุกชาติทุกชั้นบรรดาศักดิ์ ทั่วรัชสีมาอาณาเขต มาคำนึงถึงพระเดชพระคุณ
อันได้พรรณนามาแล้วนั้น จึงพร้อมกันสร้างพระบรมรูปนี้ ประดิษฐานไว้สนองพระ
เดชพระคุณเพื่อประกาศเพื่อเกียรติยศ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปิตุมาหาราช ให้ปรากฏสืบไปชั่วกาลปวงสาน

เมื่อสุริยคติกาล พุศัทธิกายนมาศ เอกาทศดิถีพุทธวาร จันทรคติกาล
กฤตติกมาศ กาฬปักข์ ตติยดิถี ในปีวอก สัมฤทธิมา ๔๑ จุลศักราช ๑๒๗๐ (ตรงกับ
วันที่ ๑๑ พุศัทธิกายน พ.ศ. ๒๔๕๑)

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จสวรรคตในวันที่ ๒๓
ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ พระชนมายุได้ ๕๘ พรรษา ครองราชสมบัติมานานถึง ๔๒ ปี
นับเป็นรัชสมัยที่ยืนนานที่สุดในประเทศไทย

ข้อเสนอแนะ

การจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรมในวันปียมหาราช

๑. จัดสัมมนาทางวิชาการให้ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับพระราชกรณียกิจและความสำคัญของวันปียมหาราช
๒. จัดนิทรรศการพระราชประวัติและผลงาน
๓. กิจกรรมอื่น ๆ ที่พึงปฏิบัติ
 - นำพวงมาลา หรือพุ่มดอกไม้ไปถวายสักการะพระบรมราชานุสรณ์

หรือ

- สถานที่ราชการกำหนด
- ประดับธงชาติตามสถานที่ราชการและอาคารบ้านเรือน
 - ทำบุญตักบาตร เพื่ออุทิศเป็นพระราชกุศล
 - การแสดงเทิดพระเกียรติ
๔. กิจกรรมอื่นที่เหมาะสม